

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING SAVODXONLIK KO'NIKMASINI TARKIB TOPTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA SAMARALI YONDASHUVLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19508043>

*CHDPU katta o'qituvchisi Eshmanova Nodira Nazarkulovna Chirchiq Davlat
Pedagogika Universiteti talabasi Rustamova Mohina Akbarali qizi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodxonlik ko'nikmasini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda savodxonlik tushunchasi nafaqat o'qish va yozish malakalari yig'indisi sifatida, balki o'quvchining kommunikativ, kognitiv va ijtimoiy kompetensiyalarini integratsiyalovchi murakkab pedagogik jarayon sifatida yoritiladi. Maqolada zamonaviy ta'lim paradigmasi asosida savodxonlikni rivojlantirishda interfaol metodlar, CLIL yondashuvi, STEAM elementlari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslanadi.. Statistika ma'lumotlar asosida savodxonlik ko'rsatkichlarini oshirishda differensial yondashuv, o'yin texnologiyalari va reflektiv o'qitish strategiyalarining samaradorligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash, matnni tahlil qilish va mazmunni ongli anglash ko'nikmalarini rivojlantirishda kompleks metodik yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Аннотация

В данной статье системно анализируются теоретико-методологические основы формирования навыков грамотности у учащихся начальных классов. В исследовании понятие грамотности рассматривается не только как совокупность навыков чтения и письма, но и как сложный педагогический процесс, интегрирующий коммуникативные, когнитивные и социальные компетенции учащегося. В статье на основе современной образовательной парадигмы научно обосновываются дидактические возможности интерактивных методов, подхода CLIL, элементов STEAM, а также информационно-коммуникационных технологий в развитии грамотности. На основе статистических данных доказана эффективность дифференцированного подхода, игровых технологий и рефлексивных стратегий обучения в повышении показателей грамотности. Результаты исследования показывают необходимость комплексного методического подхода к развитию у учащихся начальных классов навыков

самостоятельного мышления, анализа текста и осознанного понимания содержания.

Annotation

This article provides a systematic analysis of the theoretical and methodological foundations for developing literacy skills in primary school students. In the study, literacy is interpreted not only as a set of reading and writing skills, but also as a complex pedagogical process integrating communicative, cognitive, and social competencies of learners. Based on the modern educational paradigm, the article scientifically substantiates the didactic potential of interactive methods, the CLIL approach, STEAM elements, and information and communication technologies in literacy development. Using statistical data, the effectiveness of differentiated instruction, game-based technologies, and reflective teaching strategies in improving literacy outcomes is demonstrated. The research findings highlight the necessity of a comprehensive methodological approach to fostering independent thinking, text analysis, and conscious comprehension skills among primary school students.

Kalit soʻzlar

boshlangʻich taʼlim, savodxonlik koʻnikmasi, nazariy-metodologik asoslar, interfaol metodlar, CLIL texnologiyasi, STEAM yondashuvi, didaktik jarayon, oʻquv kompetensiyalari, kognitiv rivojlanish, reflektiv taʼlim, differensial yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, pedagogik innovatsiyalar.

Ключевые слова

начальное образование, навыки грамотности, теоретико-методологические основы, интерактивные методы, технология CLIL, подход STEAM, дидактический процесс, учебные компетенции, когнитивное развитие, рефлексивное обучение, дифференцированный подход, информационно-коммуникационные технологии, педагогические инновации.

Keywords

primary education, literacy skills, theoretical and methodological foundations, interactive methods, CLIL technology, STEAM approach, didactic process, learning competencies, cognitive development, reflective learning, differentiated instruction, information and communication technologies (ICT), pedagogical innovations.

Globalashuv jarayonlari va axborot oqimining keskin ortib borishi taʼlim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qoʻymoqda. Bugungi kunda jamiyatning barqaror rivoji, avvalo, shaxsning funksional savodxonligi darajasi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, boshlangʻich taʼlim bosqichi oʻquvchilarda

savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning eng muhim va hal qiluvchi davri hisoblanadi. Zero, aynan shu bosqichda o'quvchi til, tafakkur va muloqot madaniyatining asosiy elementlarini egallaydi hamda keyingi ta'lim bosqichlari uchun zarur bo'lgan intellektual poydevor yaratiladi.

So'nggi yillarda xalqaro baholash dasturlari natijalari (xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini o'lchovchi tadqiqotlar) shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va mustaqil fikr bildirish ko'nikmalarida muayyan muammolar mavjud. Statistik tahlillar ayrim hollarda o'quvchilarning katta qismi o'qilgan matn mazmunini yuzaki qabul qilish bilan cheklanib qolayotganini, chuqur anglash va interpretatsiya qilish darajasi esa yetarli emasligini ko'rsatadi. Bu esa savodxonlikni faqat texnik o'qish va yozish malakasi sifatida emas, balki kompleks kognitiv faoliyat sifatida rivojlantirish zarurligini anglatadi.

Zamonaviy pedagogika savodxonlikni ko'p komponentli tizim sifatida talqin etadi. U nafaqat lingvistik bilimlar majmuasi, balki o'quvchining fikrlash tezligi, axborotni qayta ishlash qobiliyati, kommunikativ faoliyati va ijtimoiy moslashuvchanligi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois, boshlang'ich sinfda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishda an'anaviy reproduktiv metodlar bilan chegaralanib qolish kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, interfaol yondashuvlar, integrativ texnologiyalar va o'quvchini faol subyekt sifatida shakllantiruvchi didaktik mexanizmlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi ham aynan shu jihatlar bilan izohlanadi. Bugungi ta'lim amaliyotida savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan metodikalar mavjud bo'lsa-da, ularning samaradorligi ko'p hollarda tizimli yondashuvning yetishmasligi bilan cheklanadi. O'qituvchining metodik tayyorgarligi, o'quvchilarning individual xususiyatlari hamda ta'lim muhitining tashkil etilishi o'rtasidagi o'zaro uyg'unlik yetarli darajada ta'minlanmaganligi kuzatiladi. Shu sababli savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslarini chuqur tahlil qilish va ularni amaliyotga mos samarali yondashuvlar bilan boyitish dolzarb ilmiy muammo sifatida qaraladi.

Tadqiqotning maqsadi – boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodxonlik ko'nikmalarini tarkib toptirishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida samarali yondashuvlarni ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Mazkur maqsadga erishish jarayonida savodxonlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari, shakllanish mexanizmlari va ta'lim jarayonidagi o'rni kompleks tahlil qilinadi.

Natijada, maqolada ilgari surilgan ilmiy qarashlar va metodik takliflar boshlang'ich ta'limda savodxonlik darajasini oshirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish hamda ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qilishi kutiladi.

Boshlang'ich ta'limda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish muammosi pedagogika fanining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Savodxonlik bugungi talqinda faqat o'qish va yozish texnikasini egallash bilan chegaralanmaydi; u o'quvchining axborotni qabul qilish, qayta ishlash, baholash va undan maqsadli foydalanish qobiliyatini ifodalovchi kompleks kompetensiyadir. Shu bois, savodxonlikni rivojlantirish jarayoni ko'p darajali didaktik tizim sifatida qaralib, unda lingvistik, psixologik va metodik komponentlar o'zaro uzviy bog'liqlikda namoyon bo'ladi.

Nazariy jihatdan savodxonlik ko'nikmalarini tarkib toptirishning metodologik asoslari bir necha yondashuvlar uyg'unligiga tayanadi. Kognitiv yondashuv o'quvchining tafakkur faoliyatini markazga qo'yib, matnni anglash jarayonida analiz, sintez va umumlashtirish kabi aqliy operatsiyalarning faolligini ta'minlashni nazarda tutadi. Kommunikativ yondashuv esa savodxonlikni real muloqot jarayonida shakllantirishga urg'u beradi, bunda o'quvchi o'z fikrini ifodalash va boshqalar fikrini anglash orqali til birliklarini amaliy qo'llashga o'rganadi. Shuningdek, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchini passiv qabul qiluvchi emas, balki bilimni mustaqil kashf etuvchi subyekt sifatida talqin qiladi.

Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodxonlik darajasi ko'plab omillarga bog'liq holda shakllanadi. Xususan, o'quvchining yosh xususiyatlari, nutq rivoji, oilaviy muhit, o'qituvchining metodik kompetentligi va dars jarayonida qo'llanilayotgan texnologiyalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadqiqot kuzatuvlari asosida aniqlanishicha, an'anaviy, bir yoqlama izohga asoslangan darslarda o'quvchilarning faollik darajasi past bo'lib, ularning 60-70 foizi matn mazmunini chuqur anglashda qiyinchilikka duch keladi. Aksincha, interfaol metodlar qo'llanilgan sinflarda o'quvchilarning ishtiroki sezilarli darajada oshib, savodxonlik ko'rsatkichlari 20-25 foizga yuqori natija ko'rsatgan.

Savodxonlikni rivojlantirishda interfaol metodlarning o'rnini alohida e'tiborga loyiq. "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", "Rol o'ynash" kabi usullar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantirib, matn ustida faol ishlash ko'nikmasini shakllantiradi. Bunday metodlar o'quvchini matn bilan "dialog"ga kirishishga undaydi, ya'ni u o'qilgan ma'lumotni nafaqat qabul qiladi, balki unga nisbatan shaxsiy munosabat bildiradi. Natijada o'qish jarayoni mexanik faoliyatdan mazmunli intellektual jarayonga aylanadi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining joriy etilishi savodxonlikni rivojlantirish imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Xususan, CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvi fan va tilni integratsiyalash orqali o'quvchilarning bir vaqtning o'zida ham mazmuniy, ham lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar axborotni turli kontekstlarda tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirishga o'rganadi. Shu bilan birga, STEAM yondashuvi elementlarining qo'llanilishi o'quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirib, savodxonlikni amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi.

Statistik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada ortadi. Masalan, raqamli platformalar, interaktiv topshiriqlar va multimedia vositalari qo'llanilganda o'quvchilarning diqqatni jamlash ko'rsatkichi o'rtacha 30 foizga yuqorilaydi. Bu esa savodxonlik ko'nikmalarining barqaror shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, differensial yondashuvning ahamiyati ham alohida qayd etilishi lozim. Har bir o'quvchining individual rivojlanish sur'ati va qobiliyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni savodxonlikni shakllantirishda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Kuchli o'quvchilar uchun murakkab tahliliy topshiriqlar, qiyin o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun esa qo'llab-quvvatlovchi mashqlar tizimi ishlab chiqilishi natijani sezilarli darajada yaxshilaydi.

Umuman olganda, savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni tizimli, ilmiy asoslangan va innovatsion yondashuvlarga tayangan holda tashkil etilgandagina kutilgan samarani beradi. O'quvchini faol subyekt sifatida rivojlantirish, uning fikrlash jarayonlarini qo'llab-quvvatlash va real hayot bilan bog'langan o'quv vaziyatlarini yaratish savodxonlikning sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'limda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish masalasi O'zbekiston pedagogika ilmida ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida keng o'rganilmoqda. So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar savodxonlikni rivojlantirishni faqatgina o'qish va yozish texnikasini egallash bilan emas, balki o'quvchining mustaqil fikrlashi, nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish bilan bog'liq holda talqin etmoqda.

O'zbekistonlik olimlardan R. Mavlonova boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutq faoliyatini rivojlantirishni savodxonlikning asosiy komponenti sifatida ko'rsatadi. Uning fikricha, o'quvchilarning matn bilan ishlash jarayonida faol ishtiroki ularning tafakkur jarayonlarini jadallashtiradi va bilimlarni ongli o'zlashtirishga xizmat qiladi[1]. Shuningdek, N. Muslimov

tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda pedagogik texnologiyalarni qo'llash savodxonlikni rivojlantirishning muhim omili sifatida baholanib, o'quvchilarning mustaqil o'rganish kompetensiyasini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi[2].

B. Xodjayevning ilmiy qarashlarida esa zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning bilimni qabul qilish va qayta ishlash jarayonini sezilarli darajada faollashtirishi ta'kidlanadi. U interfaol metodlar orqali o'quvchilarni faol subyektga aylantirish savodxonlik darajasini oshirishning samarali yo'li ekanligini asoslab beradi[3]. Shu bilan birga, A. Avloniyning pedagogik merosida ham ta'lim-tarbiyaning uzviyligi, til va tafakkur rivojining o'zaro bog'liqligi haqidagi fikrlar bugungi savodxonlik tushunchasining nazariy ildizlarini tashkil etadi[4].

So'nggi yillarda O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar ham savodxonlikni rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, umumiy o'rta ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlarida o'quvchilarning funksional savodxonligini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan⁵. Bu esa ilmiy tadqiqotlar yo'nalishini amaliy ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, savodxonlikni shakllantirishda tizimli yondashuv yetakchi o'rin tutadi. Bunda o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, ta'lim jarayonini interfaol metodlar asosida tashkil etish hamda innovatsion texnologiyalarni qo'llash zaruriy shart sifatida e'tirof etiladi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda savodxonlikni rivojlantirishning metodik jihatlari keng yoritilgan bo'lsa-da, ularni kompleks holda qo'llash mexanizmlari yetarlicha chuqur o'rganilmaganligi kuzatiladi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini tizimlilik, izchillik va faoliyatga yo'naltirilganlik tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Xususan, nazariy tahlil metodi orqali savodxonlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari va shakllanish mexanizmlari o'rganildi. Taqqoslash metodi yordamida an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilindi.

Empirik bosqichda kuzatish va diagnostik metodlar qo'llanilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodxonlik darajasi o'rganildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning faolligi va natijadorligi sezilarli darajada yuqori bo'ladi. Statistik tahlil metodi orqali olingan ma'lumotlar qayta ishlanib, savodxonlik ko'rsatkichlarining o'sish dinamikasi aniqlashtirildi.

Shuningdek, tadqiqotda pedagogik eksperiment elementi ham qo'llanilib, innovatsion yondashuvlarning amaliy samaradorligi sinovdan o'tkazildi. Natijalar

tahlili savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishda kompleks yondashuvning ustunligini ko'rsatdi. Ya'ni, o'quv jarayonida interfaol metodlar, differensial yondashuv va zamonaviy texnologiyalar uyg'unligi yuqori natijadorlikni ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish darajasi qo'llanilayotgan metodlarga bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. An'anaviy yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning 60 foizdan ortig'i matn mazmunini chuqur anglashda qiyinchilikka duch kelgani kuzatildi.

Interfaol metodlar ("Insert", "Klaster", "Aqliy hujum") qo'llanilgan tajriba guruhlarida esa o'quvchilarning tahlil qilish va mustaqil fikrlash ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi. Statistik jihatdan, yuqori darajadagi savodxonlik ko'rsatkichiga ega o'quvchilar ulushi 25-30 foizga oshgani aniqlandi.

CLIL va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirish darajasini o'rtacha 30 foizgacha yaxshilaganini ko'rsatdi[1]. Differensial yondashuv esa past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning natijalarini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qildi[2].

Umuman olganda, tadqiqot savodxonlikni shakllantirishda interfaol metodlar, zamonaviy texnologiyalar va individual yondashuv uyg'unligi eng samarali yo'l ekanligini tasdiqladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida savodxonlik ko'nikmalarining shakllanish ko'rsatkichlari (tajriba natijalari asosida)

No	Ko'rsatkichlar	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi	O'sish mikasi (%)
1	Matni tushunish asi	38%	68%	+30 %
2	Asosiy g'oyani ajratish	42%	70%	+ 28 %
3	Mustaqil fikr bildirish	35%	65%	+30 %
4	O'qish tezligi va igi	48%	72%	+24 %
5	So'z boyligi (lug'at asi)	40%	66%	+26 %

6	Tahlil va xulosa arish	33%	62%	+29 %
---	---------------------------	-----	-----	-------

Mazkur jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhida interfaol metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar qo'llanilishi natijasida o'quvchilarning savodxonlik ko'rsatkichlari barcha mezonlar bo'yicha sezilarli darajada oshgan. Ayniqsa, matnni tushunish va mustaqil fikr bildirish ko'nikmalarida 30 foizgacha o'sish kuzatilgan. Bu esa o'quvchilarning faqat bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi va qayta ishlovchi subyekt sifatida rivojlanayotganini anglatadi.

Natijalar O'zbekiston pedagog olimlari tomonidan ilgari surilgan interfaol va kompetensiyaviy yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi[1][2]. Shu bilan birga, o'quv jarayonida differensial va integrativ metodlarning qo'llanilishi savodxonlik ko'nikmalarining barqaror shakllanishiga xizmat qilishi aniqlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
2. Mavlonova R. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. Muslimov N. Pedagogik kompetentlik va innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasiga oid qarorlari va farmonlari. – Toshkent, 2019–2023.
5. Xodjayev B. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2021.